

**PRINCIPIUL EGALITĂȚII ARMELOR ȘI AL CONTRADICTORIALITĂȚII
ÎN LUMINA JURISPRUDENȚEI C.E.D.O. EFECTELE ACESTOR
PRINCIPII ASUPRA INTEROGĂRII MARTORILOR**

Hunor KÁDÁR*

Abstract: *The principle of equality of arms and the principle of adversarial process in the jurisprudence of the e.c.h.r. the effects of these principles on the cross-examination of witnesses* In the present study the author makes a concise presentation of the principle of equality of arms based on the motivation of the European Commission of Human Rights in the cases *Pataki and Dunshirn v. Austria and Ofner and Hopfinger v. Austria*, opinions which were reiterated by the European Court of Human Rights too in the cases *Delcourt v. Belgium and Bogers v. Belgium*.

In the jurisprudence of the Strasbourg Court the principle of equality of arms is regarded as a fundamental one which finds application in both civil and penal cases, being at the same time an essential component of the notion of right to a fair trial. Furthermore the dispositions found in the art. 6 parag. 3 letter d) of the European Convention of Human Rights does not represent anything less than the punctual expression of the larger concept of equality of arms, although this concept does not have the call of guaranteeing a mathematical equality between the parties. As a result the right set in the art. 6 parag. 3 lit. d) of the European Convention on Human Rights is not an absolute right.

In relation to the principle of adversarial process, in the case of *Barberá, Messegué and Jabardo v. Spain* the European Court of Human Rights had emphasized that every element of proof, the ones with testimonial nature also, must be presented in the accused's presence, in a public session, within an adversarial debate. On the contrary in the case of *Unterpertinger v. Austria* the supranational court stated that the rights set in the art. 6 parag. 3 letter d) of the European Convention on Human Rights is not entrenched upon, if the accused had an adequate opportunity to exercise it in a certain phase of the penal process, which was reiterated in the case of *Kostovski v. Netherlands*. As a result the Strasbourg Court had emphasized again that the rights set in the art. 6 parag. 3 letter d) of the European Convention on Human Rights are not absolute and their exercise could be limited for different reasons: fight against organized crime, the interests of the witnesses, members of the accused's family or the protection of the victims of certain crimes with sexual nature.

Cuvinte cheie: *Curtea Europeană a Drepturilor Omului, principiul egalității armelor, principiul contradictorialității, Convenția Europeană a Drepturilor Omului, interogarea martorilor*

Key words: *European Court of Human Rights, the principle of equality of arms, the principle of adversarial process, European Convention on Human Rights, witness cross-examination*

1. Principiul egalității armelor

Potrivit art. 6 parag. 3 lit. d) din Convenția Europeană a Drepturilor Omului¹ “orice acuzat are, în special, dreptul să audieze sau să solicite audierea martorilor acuzării și să obțină citarea și audierea martorilor apărării în aceleași condiții ca și martorii acuzării”. S-a arătat că dispozițiile menționate în rândurile de mai sus grupează, de fapt, trei elemente²: 1.) dreptul acuzatului de a adresa întrebări martorilor acuzării; 2.) dreptul acuzatului de a obține citarea și interogarea martorilor apărării; 3.) egalitatea de tratament între acuzare și apărare în ceea ce privește citarea și interogarea martorilor. Se poate observa că art. 6 parag. 3 lit. d) din Convenție se referă atât la martorii acuzării, cât și la martorii apărării, în această privință fiind exprimată exigența citării și audierii acestor două categorii de martori “în aceleași condiții” pentru a fi asigurat astfel echilibrul procesual între acuzare și apărare, condiție indispensabilă realizării unui proces echitabil³. Cu alte cuvinte, textul analizat nu este altceva decât o expresie punctuală a conceptului mai larg de *egalitate a armelor*, urmând ca în analiza conținutului său, instanța europeană să-l interpreteze ca atare⁴. Acest principiu trebuie să fie respectat în aceleași condiții atât în statele membre care au optat pentru un sistem de drept de tip anglo-saxon, cât și în statele membre în care se aplică sistemul de drept de tip romano-germanic⁵. Trebuie menționat că principiul egalității armelor este în strânsă legătură cu noțiunea de drept la un proces echitabil, consacrat prin art. 6 parag. 1 din Convenție⁶. Curtea de la Strasbourg a subliniat că principiul egalității armelor este doar o componentă a noțiunii generale de drept la un proces echitabil⁷. În cadrul art. 6 din Convenție nu găsim o definiție a noțiunii de “proces echitabil”, iar parag. 3 al acestui articol reglementează anumite “drepturi minime” care pot fi calificate ca fiind elemente fundamentale ale noțiunii de “proces echitabil” și, totodată, completează gama drepturilor înscrise în art. 6 parag. 1 din Convenție⁸. Din aceste considerente, în soluționarea cererilor formulate pe baza parag. 3, Curtea de la Strasbourg a avut în vedere și dispozițiile cuprinse în cadrul parag. 1 al art. 6 din Convenție⁹. Mai mult, în ipoteza în care Curtea constată că drepturile reclamantului garantate de parag. 3 nu au fost încălcate, are obligația de a analiza, în continuare, dacă au fost respectate și drepturile cuprinse în cadrul parag. 1. În aprecierea unei eventuale încălcări a Convenției, se impune ca organul supranațional să facă o analiză atentă, raportată la întregul proces penal și nu la o anumită fază a acesteia, deoarece un act efectuat într-un anumit moment al procesului poate avea relevanță în această privință doar în ipoteza în care are aptitudinea de a submina în sine caracterul echitabil al procesului penal¹⁰.

Principiul egalității armelor a fost aplicat în cauze penale pentru prima dată de către Comisie în cauzele *Pataki și Dunshirn v. Austria*, respectiv *Ofner și Hopfinger v. Austria*. În cauza *Pataki*¹¹ Comisia a tratat procurorul ca pe o “parte adversă”

care avea interese contrare cu cele ale acuzaților, având în vedere că în cursul judecării apelului procurorul a urmărit agravarea situației acestora, solicitând pronunțarea unei sancțiuni mai severe. Trebuie subliniat că nici acuzații și nici apărătorii acestora nu au avut dreptul de a participa la judecarea căii de atac. În schimb, în cauza *Ofner*¹² Comisia a ajuns la concluzia că în cursul judecării apelului procurorul a avut o poziție imparțială și obiectivă, deoarece nu a influențat în niciun fel decizia instanței de judecată. Din aceste considerente, acuzarea nu a beneficiat de un tratament diferențiat prin faptul că, spre deosebire de apărătorul acuzatului, procurorul avea dreptul de a fi prezent la judecarea căii de atac. În consecință, Comisia a constatat că, în această ultimă cauză, a fost respectat principiul egalității armelor. Aceste considerente, reținute de către Comisie în cauzele *Pataki și Ofner*, au fost utilizate de Curtea de la Strasbourg în cauzele *Delcourt v. Belgia și Borgers v. Belgia* pentru aprecierea măsurii în care a fost respectată principiul egalității armelor. În cauza *Delcourt*¹³ Curtea a ajuns la concluzia că principiul menționat nu a fost încălcat prin aplicarea unei practici a instanțelor belgiene, potrivit căreia “Avocatul General”, care funcționa în cadrul parchetului de pe lângă Curtea de casație și justiție, avea dreptul de a participa cu vot consultativ la deliberarea efectuată de completul de judecată. Curtea a arătat că, în cauza de față, “Avocatul General” nu putea fi asimilat unei părți care avea interese contrare cu cele ale acuzatului, deoarece acesta avea obligația de a verifica dacă în cursul deliberării membrii completului de judecată au analizat cauza sub toate aspectele, nefiind implicat în procesul de stabilire a culpabilității acuzatului. Cu douăzeci de ani mai târziu, cu ocazia soluționării cauzei *Borgers*¹⁴, în care reclamantul a criticat caracterul echitabil al aceleiași proceduri care a făcut obiectul analizei și în cauza *Delcourt*, Curtea a ajuns la o concluzie radical diferită. Aceasta a arătat că “în ultimii ani drepturile apărării și principiul egalității armelor au trecut printr-un proces de evoluție considerabilă în jurisprudența Curții, astfel, încât practica instanțelor belgiene nu mai poate fi considerată ca fiind compatibilă cu exigențele impuse de art. 6 parag. 1 din Convenție”. Curtea notează în continuare că “chiar dacă nu există nicio îndoială asupra obiectivității cu care parchetul de pe lângă Curtea de casație și justiție se achită de funcțiile sale, opinia sa nu ar putea trece drept neutră din punctul de vedere al părților în instanță. Recomandând admiterea sau respingerea recursului unui acuzat, magistratul Ministerului Public devine aliatul sau adversarul acestuia”. Judecătorul *Martens*, în opinia sa separată notează că, în urma efectuării unei analize detaliate, nu a găsit niciun motiv rezonabil care ar putea fundamenta soluțiile diferite la care s-a ajuns în urma instrumentării celor două cauze, prezentate în rândurile anterioare: criticile formulate de către reclamânți erau identice; în ambele cauze era analizată aceeași practică judiciară belgiană; starea de fapt a celor două cauze era aproape identică¹⁵.

În cauza *Dombo Beheer B.V. v. Olanda*¹⁶ Curtea de la Strasbourg a arătat că imperatiivele inerente noțiunii de proces echitabil nu sunt în mod necesar aceleași în litigiile referitoare la drepturi și obligații cu caracter civil ca și în cauzele privind acuzațiile în materie penală (ca dovadă: absența, în cazul primelor, a clauzelor detaliate asemănătoare parag. 2 și 3 din art. 6). Totuși, analizând deciziile pronunțate de Curte în cauzele civile, se pot identifica anumite principii legate de noțiunea de proces echitabil. Astfel, exigența egalității armelor, în sensul unui echilibru just între părți, are valoarea unui principiu atât în materie civilă, cât și în materie penală. Curtea consideră că în litigiile având ca obiect interese private egalitatea armelor implică obligația de a oferi fiecărei părți o posibilitate rezonabilă de a-și prezenta probele în condiții care să nu o plaseze într-o situație dezavantajoasă în comparație cu adversarul său. Trebuie subliniat că dispozițiile cuprinse în art. 6 parag. 3 din Convenție sunt aplicabile doar în privința “persoanelor acuzate de săvârșirea unei infracțiuni” (everyone charged with a criminal offence)¹⁷. În jurisprudența Curții de la Strasbourg, noțiunea de “acuzare” este interpretată în sens larg, având o semnificație autonomă¹⁸. Astfel, ea trebuie definită mai degrabă în sens material decât formal și se referă la “existența unei notificări din partea autorităților cu privire la imputarea săvârșirii unei infracțiuni”. În acest sens, este suficientă luarea unor măsuri care să presupună existența unei astfel de imputări și care să antreneze consecințe importante cu privire la situația persoanei suspectate¹⁹. Sunt considerate ca fiind asemenea măsuri care presupun existența unei “acuzării” în sensul autonom al Convenției: percheziționarea unei persoane sau a domiciliului unei persoane, confiscarea anumitor bunuri, cererea de ridicare a imunității parlamentare, mandatul unui judecător de punere sub sechestru a unei clădiri, arestarea unei persoane, începerea urmăririi penale și înghețarea contului bancar al unei persoane²⁰.

În literatura de specialitate s-a subliniat²¹ că principiul egalității armelor nu are menirea de a garanta o egalitate matematică între părți, acest principiu nu impune ca pentru fiecare martor propus de procuror și admis de către instanță să se admită unul și avocatului apărării. De aceea, s-a afirmat că dreptul înscris în art. 6 parag. 3 lit. d) din Convenție nu este un drept absolut, el neputând să confere acuzatului dreptul de a convoca orice martor, judecătorul național având o marjă largă de apreciere în ceea ce privește oportunitatea citării unui martor al apărării, cu condiția ca martorii acuzării să fie convocați cu respectarea aceluiași condiții²². Cu alte cuvinte, instanțele naționale au libertatea de a decide asupra admisibilității probelor atât timp cât prin exercitarea acestui drept de apreciere nu se încalcă principiul egalității armelor și dreptul la un proces echitabil al acuzatului. Astfel, judecătorul național are posibilitatea de a refuza audierea unui martor al apărării, dacă apreciază că declarația acestuia nu are aptitudinea de a contribui la procesul de stabilire a adevărului²³. Comisia a subliniat că nu intră în competența sa posibilitatea de a aprecia asupra temeiniciei încuviințării mijloacelor de probă, admisibilitatea probelor

fiind o chestiune care ține de competența legiuitorului național, revenind jurisdicțiilor naționale sarcina de a administra mijloacele de probă²⁴. Rolul Comisiei și al Curții este acela de a verifica dacă procedura judiciară în ansamblul său, incluzând modalitatea de administrare a probelor, a fost echitabilă²⁵. Din cele menționate în rândurile anterioare, nu se poate trage concluzia că legiuitorul național se bucură de o libertate nelimitată în privința reglementării modalității de admitere și administrare a mijloacelor de probă, iar judecătorul național poate exercita fără restricții dreptul de apreciere asupra admisibilității probelor. Având în vedere că probațiunea este “sufletul” procesului penal, Curtea de la Strasbourg are competența de a aprecia *calitatea* procesului de probațiune²⁶. Comisia a arătat că art. 6 parag. 3 lit. d) din Convenție impune ca instanța națională să-și motiveze decizia prin care respinge o cerere având ca obiect audierea unui martor în apărare²⁷. Totodată, și persoana care solicită citarea unui martor în apărare are obligația de a arăta care sunt acele motive pentru care consideră că audierea martorului este indispensabilă pentru justa soluționare a cauzei²⁸. În cauza *Vidal v. Belgia*²⁹ reclamantul a fost achitat în prima instanță. În cursul judecării apelului declarat de către parchet, reclamantul a formulat o cerere prin care solicita audierea a patru martori în apărare. Instanța de apel a pronunțat condamnarea reclamantului fără să fi procedat la citarea celor patru martori propuși de către apărare. Curtea a arătat că instanța de apel trebuia să se dovedească mai determinată în a permite audierea martorilor, pentru a înlătura orice posibil dubiu în aprecierea probelor, fiind cel puțin bizară condamnarea reclamantului în apel, pe baza aceluiași mărturii din prima instanță și fără a se permite acuzatului să propună vreun alt martor. În cauza *Ninn-Hansen v. Danemarca*³⁰ Curtea de la Strasbourg a arătat că în ipoteza în care instanța supremă națională, competentă să judece un anumit litigiu pe fond, a decis să nu asculte doi martori propuși de reclamant, cu motivarea că mărturiile acestora nu aveau nicio semnificație cu privire la problemele asupra cărora ea trebuia să se pronunțe – condamnarea reclamantului bazându-se pe probe scrise și pe depozițiile a 42 de martori, dintre care unii propuși de reclamant – nu se poate susține că decizia instanței naționale (de a nu audia cei doi martori în apărare) ar fi fost luată în mod arbitrar sau că reclamantul ar fi fost condamnat pe baza unor elemente de probă insuficiente, astfel că dispozițiile art. 6 parag. 3 lit. d) din Convenție nu au fost încălcate.

2. Principiul contradictorialității

Majoritatea dispozițiilor înscrise în art. 6 din Convenție au menirea de a asigura că acuzatul are o posibilitate efectivă de a se implica în procesul penal. Astfel, persoana acuzată trebuie să aibă oportunitatea de a-și exprima opinia cu privire la mijloacele de probă care se administrează în cursul procesului. În acest sens, este absolut necesar ca judecătorul național să respecte exigențele impuse

de principiul contradictorialității, care presupun că hotărârea instanței trebuie să fie fundamentată pe mijloace de probă care au fost administrate în cursul judecății și care au făcut obiectul unei dezbateri contradictorii, fiecare parte având posibilitatea de a-și exprima punctul de vedere cu privire la fiecare mijloc de probă admis de către instanță. Doar în aceste condiții poate să aibă acuzatul o oportunitate adecvată de a testa fiabilitatea mijloacelor de probă³¹. În mod tradițional, se considera că exercitarea dreptului de a interoga martorii acuzării poate ajuta organul jurisdicțional în verificarea credibilității martorului, contribuind la procesul de aflare a adevărului. Într-un sistem procesual de tip inchizitorial această justificare nu poate fi susținută cu aceeași forță ca într-un sistem procesual de tip acuzatorial, totuși, nu poate fi contestat faptul că, indiferent de sistemul procesual care este aplicabil într-un anumit stat, dreptul inculpatului de a interoga martorii acuzării este considerat ca fiind un element fundamental al principiului egalității armelor³².

Trebuie subliniat faptul că Curtea de la Strasbourg nu a adoptat un punct de vedere stabil în ceea ce privește faza procesuală în care se poate exercita dreptul de interogare a martorilor acuzării. În vederea susținerii acestei afirmații, vom efectua o succintă analiză a jurisprudenței Curții în materia interogării martorilor. Autorii opiniei separate, formulate în legătură cu raportul Comisiei în cauza *Unterpertinger v. Austria*³³, au susținut că drepturile înscrise în art. 6 parag. 3 lit. d) din Convenție nu sunt încălcate în situația în care acuzatul are o oportunitate adecvată de a interoga martorii acuzării și de a testa credibilitatea acestora *într-o anumită fază a procesului penal*. Curtea, în decizia sa în cauza *Unterpertinger*³⁴ – prin care și-a însușit considerentele reținute în opinia separată despre raportul Comisiei – a făcut referire pentru prima dată la faptul că dreptul înscris în art. 6 parag. 3 lit. d) din Convenție ar putea fi exercitat și în afara instanței de judecată. Pe de altă parte, în cauza *Barberá, Messegué și Jabardo v. Spania*³⁵ Curtea a subliniat că toate elementele de probă trebuie, în principiu, să fie administrate în fața acuzatului, în ședință publică, în cadrul unei dezbateri contradictorii. Astfel, s-ar putea să pară că Curtea și-a schimbat poziția adoptată în cauza *Unterpertinger*, impunând în mod expres necesitatea administrării tuturor mijloacelor de probă în faza de judecată a procesului penal. Un an mai târziu, în motivarea deciziei sale, adoptate în cauza *Kostovski v. Olanda*³⁶, Curtea de la Strasbourg a făcut referire la considerentele reținute în cauza *Unterpertinger*, arătând, încă odată, că admiterea de către judecătorul național a unei mărturii administrate în cursul urmăririi penale nu încalcă dreptul acuzatului la un proces echitabil, în situația în care apărarea a avut *“o oportunitate adecvată”* de a testa fiabilitatea mărturiei cu ocazia administrării acesteia sau într-o fază ulterioară a procesului. Pe de altă parte, Comisia, în decizia sa adoptată în cauza *Cardot*³⁷, a reținut că respectarea dreptului la un proces echitabil și a

principiului egalității armelor impune ca martorii acuzării să fie audiați și interogați în fața instanței de judecată, în cadrul unei ședințe publice. Totodată, Comisia a subliniat că, în lipsa respectării acestor exigențe, instanța națională va fi privată de posibilitatea de a verifica în mod nemijlocit credibilitatea martorului.

Având în vedere jurisprudența prezentată în rândurile de mai sus, se poate afirma că, în opinia Curții, respectarea strictă a principiului contradictorialității, prin interogarea martorilor acuzării în ședință publică, trebuie privită, mai degrabă, ca o situație de excepție și nu ca o regulă care ar trebui să guverneze procesul de administrare a mijloacelor de probă. Astăzi, poziția adoptată în cauzele *Unterpertinger* și *Kostovski* constituie regula de bază în materia interogării martorilor, potrivit căreia caracterul echitabil al procesului este verificat în raport de existența unei oportunități adecvate de interogare a martorilor acuzării, oportunitate care poate fi acordată acuzatului în **oricare dintre fazele procesului penal**³⁸. În consecință, s-a arătat că în vederea respectării dreptului înscris în art. 6 parag. 3 lit. d) din Convenție nu se impune ca apărarea să fie prezentă la audierea efectuată în cursul urmăririi penale, dacă dreptul de interogare a martorilor acuzării poate fi exercitat în faza de judecată a procesului³⁹. În cauza *Isgró v. Italia*⁴⁰, reclamantul, care era prezent la audierea efectuată în cursul urmăririi penale, a decis să nu formuleze întrebări martorului acuzării. Ulterior, apărarea a criticat faptul că, prin invocarea dispozițiilor prevăzute de Codul de procedură penală italian – potrivit cărora avocatul reclamantului nu avea dreptul să participe la audierea efectuată în cursul urmăririi penale – acuzatul a fost privat de posibilitatea exercitării efective a dreptului înscris în art. 6 parag. 3 lit. d) din Convenție. Curtea de la Strasbourg a arătat că scopul confruntării nu face prezența avocatului indispensabilă în situația în care nici procurorul nu avea posibilitatea de a asista la audierea efectuată în cursul instrucțiunii preparatorii. Însă, se poate constata că, în motivarea deciziei sale, Curtea ignoră în totalitate rolul apărătorului în procesul penal. Astfel, dacă pentru respectarea dreptului la un proces echitabil este suficient ca judecătorul sau procurorul să adreseze întrebări martorului în numele acuzatului, sau ca acesta din urmă să interogheze personal martorul acuzării, fără posibilitatea de a recurge la asistență juridică, se poate pune întrebarea care ar mai fi rolul apărătorului în procesul penal⁴¹? Spre deosebire de atitudinea reticentă a Curții în privința recunoașterii posibilității exercitării dreptului la apărare în faza de urmărire penală a procesului, Comisia a subliniat că “nu trebuie pierdut din vedere faptul că instrucțiunea preparatorie are o importanță deosebită în pregătirea fazei de judecată a procesului, astfel că este absolut necesar ca organele judiciare competente să garanteze posibilitatea exercitării dreptului la apărare și în această fază procesuală”⁴².

3. Limitări aduse principiului contradictorialității

După cum am arătat, conform art. 6 parag. 3 lit. d) din Convenție “orice acuzat are, în special, dreptul să audieze sau să solicite audierea martorilor acuzării (...)”. Totuși, Comisia a exprimat în mod neechivoc că acest drept de interogare nu are un caracter absolut⁴³. Totodată, referindu-se la considerentele reținute în cauza *Barberá*, potrivit cărora toate elementele de probă trebuie, în principiu, să fie administrate în fața acuzatului, în ședință publică, în cadrul unei dezbateri contradictorii, în cauza *Kostovski*⁴⁴ Curtea a recunoscut că admiterea de către instanța de judecată a unei mărturii administrate în cursul urmăririi penale nu încalcă dreptul acuzatului la un proces echitabil, în situația în care apărarea a avut o oportunitate adecvată de a testa fiabilitatea mărturiei cu ocazia administrării acesteia sau într-o fază ulterioară a procesului. Având în vedere cele menționate în rândurile anterioare, se poate afirma că exercitarea dreptului de interogare a martorilor acuzării, consacrat prin art. 6 parag. 3 lit. d) din Convenție, poate suferi anumite limitări. Așadar, se poate pune întrebarea, care sunt acele motive care pot justifica limitarea exercitării acestui drept care este recunoscut în favoarea persoanei acuzate de săvârșirea unei infracțiuni?

Un astfel de motiv poate fi reprezentat de lupta împotriva criminalității organizate. Mai ales în statele în care se aplică un sistem de drept de tip romano-germanic, se consideră, în mod tradițional, că utilizarea martorilor anonimi poate constitui un mijloc adecvat pentru combaterea infracțiunilor comise în cadrul organizațiilor criminale⁴⁵. Curtea de la Strasbourg a arătat în mai multe rânduri că nu ignoră dificultățile incontestabile pe care le generează lupta contra traficului de stupefiante – în special în materia descoperirii și administrării probelor – și nici ravagiile cauzate de traficul de stupefiante în societate, dar apreciază că aceste dificultăți nu pot conduce la limitarea excesivă a dreptului la apărare al acuzatului⁴⁶. În cauzele în care Curtea a ajuns la această concluzie, în ciuda faptului că acuzații nu au avut posibilitatea de a interoga martorii anonimi în niciun stadiu al procesului penal, declarațiile acestora au avut un rol decisiv în pronunțarea hotărârii de condamnare a acuzaților.

Trebuie subliniat că, în opinia Curții, este apreciabilă atitudinea legiuitorului național care, luând în considerare interesele martorilor, membri de familie ai persoanei acuzate, nu obligă pe aceștia să fie audiați în ședință publică, nici în situațiile în care au dat declarații împotriva acuzatului în faza de urmărire penală a procesului⁴⁷. În opinia sa separată, formulată în legătură cu raportul Comisiei în cauza *Unterpertinger*⁴⁸, *Stefan Trechsel* arată că nu este incompatibilă cu dispozițiile Convenției posibilitatea acordată martorului, care este membru de familie al acuzatului,

de a refuza să fie reaudiat în faza de judecată a procesului penal. Însă, autorul citat consideră că “este inacceptabil ca o anumită categorie de martori să beneficieze de privilegii în detrimentul acuzatului”. Astfel, există două alternative: dacă instanța de judecată decide să utilizeze mărturia dată în faza instrucțiunii preparatorii, martorul trebuie să fie audiat în ședință publică, iar apărarea trebuie să aibă oportunitatea de a-i adresa întrebări în mod nemijlocit; în schimb, dacă martorul se prevalează de un privilegiu legal care îi permite să nu se prezintă în fața instanței de judecată, declarația sa “extrajudiciară”, a cărei fiabilitate nu a fost testată de către apărare, nu poate fi utilizată de către judecătorul național.

În alte cauze, limitarea exercitării dreptului înscris în art. 6 parag. 3 lit. d) din Convenție a fost justificată prin necesitatea acordării unei protecții speciale persoanelor care au devenit victime ale unor infracțiuni de natură sexuală. Curtea a arătat că trebuie luate în considerare aspectele specifice ale acțiunilor în materie penală, având ca obiect infracțiuni privitoare la viața sexuală. Acest tip de procedură este, adesea, considerat ca fiind o experiență dureroasă pentru victimă, în special atunci când este confruntată cu acuzatul împotriva voinței sale⁴⁹. Există foarte multe situații în care instanțele naționale restricționează în mod semnificativ exercitarea dreptului la apărare al acuzatului cu motivarea că această limitare se impune din cauza vulnerabilității psihice a victimelor minore, care sunt audiate în cursul procesului penal⁵⁰. Ascultarea martorilor minori trebuie efectuată cu mare atenție, deoarece există riscul ca aceștia să se retragă în sine și să refuze să răspundă, chiar să retracteze declarațiile anterioare, această din urmă situație putând să inducă îndoială și să compromită proba⁵¹.

Adesea, autoritățile naționale decid să acorde anonim informatoarelor sau investigatorilor sub acoperire, limitând astfel dreptul la apărare al acuzatului, cu motivarea că în lipsa unor asemenea ingerințe se poate compromite posibilitatea utilizării viitoare a acestor persoane în lupta contra criminalității organizate. Curtea de la Strasbourg a arătat că dispozițiile Convenției nu interzic posibilitatea ca poliția să se sprijine în faza instrucțiunii preparatorii pe surse ca informatorii anonimi, dar utilizarea declarațiilor acestora de către judecătorul național pentru fundamentarea hotărârii de condamnare ridică probleme serioase din perspectiva respectării dreptului la un proces echitabil și a principiului egalității armelor, deoarece într-o societate democratică dreptul la o bună administrare a justiției ocupă un loc atât de important încât nu poate fi sacrificat pentru motive de oportunitate⁵². Totodată, Curtea a recunoscut că, în condițiile în care drepturile apărării sunt respectate, poate fi legitimă dorința autorităților de poliție de a păstra anonimul unui agent, utilizat în activități secrete, nu numai în scopul protecției acestuia și a familiei sale, ci și pentru a nu compromite utilizarea sa în operațiuni viitoare⁵³.

Având în vedere cele prezentate în rândurile de mai sus, se pune întrebarea dacă se poate aplica un tratament diferențiat în funcție de motivul invocat pentru justificarea limitării dreptului înscris în art. 6 parag. 3 lit. d) din Convenție? Cu alte cuvinte, se poate accepta ca respectarea dreptului la un proces echitabil să fie analizat în funcție de gravitatea infracțiunii care face obiectul cauzei⁵⁴? În cauza *Doorson v. Olanda*⁵⁵ Curtea a arătat că, deși art. 6 din Convenție nu impune în mod expres ca interesele martorilor și cele ale victimelor chemate să depună mărturie să fie luate în considerare, totuși, nu poate fi pierdut din vedere faptul că aceste interese sunt protejate prin alte dispoziții ale Convenției. În consecință, procesul penal trebuie derulat în așa fel, încât aceste interese să nu fie periclitate în mod nejustificat. Așadar, respectarea dreptului la un proces echitabil impune, în anumite situații, crearea unui echilibru între drepturile apărării și interesele persoanelor obligate să depună mărturie în procesul penal. În ipoteza în care restricționarea dreptului la apărare se impune din motive de protecție a martorilor, autoritățile naționale pot invoca dispozițiile cuprinse în art. 2 (dreptul la viață), în art. 5 (dreptul la libertate și siguranță) sau în art. 8 (dreptul la respectarea vieții private și de familie) din Convenție⁵⁶. În alte situații, limitarea exercitării dreptului la apărare poate fi justificată chiar prin invocarea dreptului la judecarea într-un termen rezonabil a cauzei, înscris în art. 6 parag. 1 din Convenție⁵⁷.

Drepturile reglementate în cadrul art. 6 din Convenție sunt drepturi care se caracterizează printr-o “forță juridică ridicată”, ceea ce înseamnă că și standardul care trebuie să fie atins pentru limitarea exercitării acestor drepturi este unul foarte ridicat⁵⁸. Din aceste considerente, doar în situații excepționale poate fi invocată necesitatea soluționării cu celeritate a cauzei pentru justificarea restrângerii drepturilor înscrise în art. 6 parag. 3 lit. d) din Convenție⁵⁹. În schimb, poate fi acceptată mult mai ușor restricționarea dreptului la apărare în situațiile în care exercitarea nestingherită a acestuia ar putea încălca sau periclita drepturile fundamentale ale altor persoane. Însă, pentru justificarea acestor restricționări se impune ca autoritățile competente să demonstreze *in concreto* că în lipsa acestor limitări, suportate de către persoana acuzată, ar putea fi compromise interesele legitime ale martorilor. Totodată, în analiza caracterului justificat al măsurilor întreprinse de către autoritățile naționale, având ca efect restrângerea dreptului la apărare, trebuie avută în vedere și natura dreptului care este recunoscut în favoarea martorului și care intră în conflict cu garanțiile de care beneficiază persoana acuzată. Astfel, limitarea dreptului înscris în art. 6 parag. 3 lit. d) din Convenție poate fi mult mai ușor justificată în situațiile în care prin aceasta se urmărește garantarea unor drepturi absolute, aparținând martorului (spre exemplu: dreptul la viață, interzicerea torturii și a tratamentelor inumane sau degradante), sau a unor drepturi care au o forță juridică similară

celor reglementate în cuprinsul art. 6 din Convenție (spre exemplu: dreptul la libertate și siguranță), decât în situațiile în care prin limitarea drepturilor procesuale ale acuzatului se urmărește garantarea unor drepturi care au o forță juridică mult mai redusă față de cele reglementate în cuprinsul art. 6 (spre exemplu: dreptul la respectarea vieții private și de familie, dreptul la liberă exprimare)⁶⁰.

Din cele prezentate în rândurile anterioare, se poate trage concluzia că Curtea de la Strasbourg recunoaște posibilitatea folosirii unor mijloace speciale în lupta contra criminalității grave, totodată, face de înțeles faptul că nu se pot ignora nici interesele martorilor. Trebuie subliniat însă, că “interesul public”, constând în combaterea criminalității grave, nu poate justifica în sine restricționarea garanțiilor procesuale care aparțin persoanei acuzate. Astfel, în situații excepționale, anumite interese legitime ale martorilor, precum protecția vieții, integrității corporale sau a libertății, pot justifica utilizarea unor mijloace care *îngreunează* exercitarea dreptului la apărare⁶¹. Însă, respectarea acestor interese legitime nu poate justifica privarea **totală** a acuzatului de exercitarea dreptului înscris în art. 6 parag. 3 lit. d) din Convenție⁶².

* Hunor KÁDÁR: Diplomă de master obținută la Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, Facultatea de Drept, specializarea: Științe penale și criminalistică, doctorand la Universitatea din Pécs, Facultatea de Drept, specializarea: Științe penale; asistent universitar la Universitatea Sapientia, Cluj-Napoca, Facultatea de Drept, avocat stagiar; kadarhuni@yahoo.com

¹ Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, încheiată la Roma la 4 noiembrie 1950 în cadrul Consiliului Europei, ratificată de România prin Legea nr. 30 din 18 mai 1994 (publicată în M. Of. nr. 135 din 31 mai 1994). Ea constituie, împreună cu protocoalele adiționale nr. 1, 2, 4, 6, 7, 9, 10, 11 izvor de drept intern, în baza art. 11 alin. (2) din Constituția României și are o *natură supralegislativă*, având precădere față de legile interne în caz de neconcordanță. În doctrină s-a subliniat că această convenție este, în realitate, un tratat-lege, adică un tratat instituțional care generează obligații obiective pentru state, nefiind necesară condiția de reciprocitate. Ea crează o *ordine juridică publică* în care statele subscriu cu consecința recepționării ei în dreptul intern, precum și un *drept jurisprudențial*, autonom față de dreptul național al statelor părți contractante, care a luat naștere prin interpretările făcute de Comisia și Curtea Europeană a Drepturilor Omului în rezolvarea cazurilor de încălcare a Convenției. A se vedea G. Cohan Jonathan, *La Convention Européenne des Droits de L'homme*, Ed. Economica, Paris, 1989, p. 250-252.; J. Velu, R. Ergéc, *La Convention Européenne des Droits de L'homme*, Ed. Bruyant, Bruxelles, 1990, p. 374. și urm., apud Gh. Mateuț, *Protecția martorilor. Utilizarea martorilor anonimi în fața organelor procesului penal*, Ed. Lumina Lex, București, 2003, p. 43. Convenția s-a dezvoltat grație existenței unui control supranațional exercitat de către Curtea Europeană a Drepturilor Omului și Comisia Europeană a Drepturilor Omului, a cărei activitate a încetat la data de 1 octombrie 1998.

² A se vedea Com.E.D.O., Rap. 9120/80, 11 octombrie 1984, (*Unterpertinger v. Austria*), opinia separată a lui S. Trechsel despre raportul Comisiei, apud K. Bárd, *Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában: A tisztességes eljárás büntetőügyekben-Emberijog-dogmatikai értekezés*, Ed. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2007, p. 210.

- ³ V. Pătulea, *Sinteză teoretică și de practică judiciară a C.E.D.O. în legătură cu art. 6 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului*, Revista Dreptul nr. 10/2007, p. 243.; D. Harris, M. O'Boyle, C. Wabrick, *Law of the European Convention on Human Rights*, Ed. Butterworths, London, 1995, p. 249.
- ⁴ R. Chiriță, *Convenția Europeană a Drepturilor Omului, Comentariu și explicații*, ed. a II-a, Ed. C.H. Beck, București, 2008, p. 373.
- ⁵ F. G. Jacobs, R. C. White, *The European Convention on Human Rights*, 2d ed., Ed. Clarendon Press, Oxford, 1996, p. 158.; S. J. Summers, *Fair trials. The European Criminal Procedural Tradition and the European Court of Human Rights*, Universität Zürich, 2006, p. 104.
- ⁶ S. J. Summers, *op. cit.*, p. 109.
- ⁷ C.E.D.O., *Delcourt v. Belgia*, 2689/65, (17 ianuarie 1970), apud S. J. Summers, *op. cit.*, p. 112.
- ⁸ Com.E.D.O., Rap. 343/57, 15 martie 1961, (*Nielsen v. Danemarca*); Com.E.D.O., Rap. 524/59, 617/59, 23 noiembrie 1962, (*Ofner și Hopfinger v. Austria*); Com.E.D.O., Rap. 596/59, 789/60, 28 martie 1963, (*Pataki și Dunshirn v. Austria*); Com.E.D.O., Rap. 8403/78, 14 decembrie 1981, (*Jespers v. Belgia*), n *Digest of Strasbourg Case-law relating to the European Convention on Human Rights*, vol. 2. (art. 6), Ed. Carl Heymanns Verlag KG, Kln, Bonn, München, p. 1984, 272-273.
- ⁹ C.E.D.O., *Bnisch v. Austria*, 8658/79, (6 mai 1985), A92, n V. Berger, *Jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului*, ed. a VI-a, Ed. Institutul Român pentru Drepturile Omului, București, 2008, p. 367.; C.E.D.O., *Unterpertinger v. Austria*, 9120/80, (24 noiembrie 1986), A110, n V. Berger, *op. cit.*, p. 370.; C.E.D.O., *Visser v. Olanda*, 26668/95, (14 februarie 2002), în *Human Rights Case Digest*, ianuarie 2002, vol. 13, Ed. Martinus Nijhoff Publishers, Brill, Leiden, p. 66., respectiv C. R. Popescu, *Drepturile de procedură în jurisprudența C.E.D.O.*, Ed. All Beck, București, 2003, p. 251-252.; C.E.D.O., *Birutis și alții v. Lituania*, 47698/99, 48115/99, (28 martie 2002), în *Human Rights Case Digest*, martie 2002, vol. 13, *op. cit.*, p. 296., respectiv C. R. Popescu, *op. cit.*, p. 243.; C.E.D.O., *P.S. v. Germania*, 33900/96, (20 decembrie 2001), în *Human Rights Case Digest*, noiembrie 2001, vol. 12, *op. cit.*, p. 954., respectiv C. R. Popescu, *op. cit.*, p. 247.; C.E.D.O., *Barbera, Messegué și Jabardo v. Spania*, 10590/83, (6 decembrie 1988), A146, n V. Berger, *op. cit.*, p. 280.
- ¹⁰ Com.E.D.O., Rap. 343/57, 15 martie 1961, (*Nielsen v. Danemarca*), cit. supra nota 8; Com.E.D.O., Rap. 596/59, 789/60, 28 martie 1963, (*Pataki și Dunshirn v. Austria*), cit. supra nota 8
- ¹¹ Com.E.D.O., Rap. 596/59, 789/60, 28 martie 1963, (*Pataki și Dunshirn v. Austria*), comentariu, în S. J. Summers, *op. cit.*, p. 112-113.
- ¹² Com.E.D.O., Rap. 524/59, 617/59, 23 noiembrie 1962, (*Ofner și Hopfinger v. Austria*), comentariu, în S. J. Summers, *op. cit.*, p. 113.
- ¹³ C.E.D.O., *Delcourt v. Belgia*, 2689/65, (17 ianuarie 1970), A11, comentariu, în S. J. Summers, *op. cit.*, p. 114.
- ¹⁴ C.E.D.O., *Borgers v. Belgia*, 12005/86, (30 octombrie 1991), A214, n V. Berger, *op. cit.*, p. 285-286.
- ¹⁵ A se vedea S. J. Summers, *op. cit.*, p. 115.
- ¹⁶ C.E.D.O., *Dombo Beheer B.V. v. Olanda*, 14448/88, (17 octombrie 1993), A274, n V. Berger, *op. cit.*, p. 268.
- ¹⁷ F. G. Jacobs, R. C. White, *op. cit.*, p. 123.
- ¹⁸ C.E.D.O., *Adolf v. Austria*, 8269/78, (26 martie 1982), A49, apud D. Harris, M. O'Boyle, C. Wabrick, *op. cit.*, p. 249.; C.E.D.O., *Deweer v. Belgia*, 6903/75, (27 februarie 1980), A35, n V. Berger, *op. cit.*, p. 216.; C.E.D.O., *Foti și alții v. Italia*, 7604/76; 7719/76; 7781/77; 7913/77, (10 decembrie 1982), A56, apud D. Bogdan, M. Selegean, *Drepturi și libertăți fundamentale în jurisprudența C.E.D.O.*, Ed. All Beck, București, 2005, p. 220.

- ¹⁹ D. Bogdan, M. Selegean, *op. cit.*, p. 220.; D. Harris, M. O'Boyle, C. Wabrick, *op. cit.*, p. 249.; O. Predescu, M. Udroui, *Convenția Europeană a Drepturilor Omului și dreptul procesual român*, Ed. C.H. Beck, București, 2007, p. 262.
- ²⁰ D. Bogdan, M. Selegean, *op. cit.*, p. 220-221.
- ²¹ Idem, p. 292.
- ²² C.E.D.O., *Engel și alții v. Olanda*, 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72, (8 iunie 1976), A22, în *Digest of Strasbourg Case-law relating to the European Convention on Human Rights*, *op. cit.*, p. 881.; Com.E.D.O., *X v. Republica Federală Germană*, Dec. de Adm. 8884/80, 10 martie 1981, (decizie nepublicată), în *Digest of Strasbourg Case-law relating to the European Convention on Human Rights*, *op. cit.*, p. 384.
- ²³ Com.E.D.O., *X v. Republica Federală Germană*, Dec. de Adm. 1404/62, 7 martie 1964, în *Digest of Strasbourg Case-law relating to the European Convention on Human Rights*, *op. cit.*, p. 377.; Com.E.D.O., *X v. Austria*, Dec. de Adm. 4428/70, 2 aprilie 1971, în *Digest of Strasbourg Case-law relating to the European Convention on Human Rights*, *op. cit.*, p. 882.; Com.E.D.O., *X v. Belgia*, Dec. de Adm. 8417/78, 4 mai 1979, în *Digest of Strasbourg Case-law relating to the European Convention on Human Rights*, *op. cit.*, p. 881-882.
- ²⁴ Com.E.D.O., *X v. Republica Federală Germană*, Dec. de Adm. 4453/70, 24 mai 1971, (decizie nepublicată), în *Digest of Strasbourg Case-law relating to the European Convention on Human Rights*, *op. cit.*, p. 379.; Com.E.D.O., *X v. Belgia*, Dec. de Adm. 8876/80, 16 octombrie 1980, în *Digest of Strasbourg Case-law relating to the European Convention on Human Rights*, *op. cit.*, p. 391.; Com.E.D.O., *X v. Republica Federală Germană*, Dec. de Adm. 8414/78, 4 iulie 1979, în *Digest of Strasbourg Case-law relating to the European Convention on Human Rights*, *op. cit.*, p. 395.
- ²⁵ Com.E.D.O., Rap. 343/57, 15 martie 1961, (*Nielsen v. Danemarca*), cit. supra nota 8; C.E.D.O., *Kostovski v. Olanda*, 11454/85, (20 noiembrie 1989), A166, în V. Berger, *op. cit.*, p. 373.; C.E.D.O., *Van Mechelen și alții v. Olanda*, 21363/93, 21364/93, 21427/93, 22056/93 (23 aprilie 1997), în O. Predescu, M. Udroui, *op. cit.*, p. 458.
- ²⁶ K. Bárd, *op. cit.*, p. 209.
- ²⁷ D. Harris, M. O'Boyle, C. Wabrick, *op. cit.*, p. 268.
- ²⁸ Com.E.D.O., *X v. Republica Federală Germană*, Dec. de Adm. 4453/70, 24 mai 1971, (decizie nepublicată), cit. supra nota 24
- ²⁹ C.E.D.O., *Vidal v. Belgia*, 12351/86, (22 aprilie 1992), A235-B, în A. Grád, *A Strasbourggi emberj jogi bíraskodás kézikönyve*, Ed. Strasbourggi B.T., Budapest, 2005, p. 342. Aceleași motive au condus la condamnarea Franței în cauza *Destrehem*. A se vedea C.E.D.O., *Destrehem v. Franța*, 56651/00, (18 mai 2004), apud A. Grád, *op. cit.*, p. 342-343.
- ³⁰ C.E.D.O., *Ninn-Hansen v. Danemarca*, 28972/95, (18 mai 1999), apud C. Birsan, *Convenția Europeană a Drepturilor Omului, vol. 2., Drepturi și libertăți*, Ed. All Beck, București, 2005, p. 564.
- ³¹ K. Bárd, *op. cit.*, p. 210.
- ³² F. G. Jacobs, R. C. White, *op. cit.*, p. 125.; K. Bárd, *op. cit.*, p. 211.
- ³³ Com.E.D.O., Rap. 9120/80, 11 octombrie 1984, (*Unterpertinger v. Austria*), opinia separată despre raportul Comisiei, apud S. J. Summers, *op. cit.*, p. 150-151.
- ³⁴ C.E.D.O., *Unterpertinger v. Austria*, 9120/80, (24 noiembrie 1986), A110, cit. supra nota 9
- ³⁵ C.E.D.O., *Barberá, Messegué și Jabardo v. Spania*, 10590/83, (6 decembrie 1988), A146, în V. Berger, *op. cit.*, p. 280.

- ³⁶ C.E.D.O., *Kostovski v. Olanda*, 11454/85, (20 noiembrie 1989), A166, cit. supra nota 25.
- ³⁷ Com.E.D.O., Dec. de Adm. 11069/84, 7 septembrie 1989, (*Cardot v. France*), apud S. J. Summers, *op. cit.*, p. 152.
- ³⁸ C.E.D.O., *Birutis și alții v. Lituania*, 47698/99, 48115/99, (28 martie 2002), cit. supra nota 9; C.E.D.O., *Visser v. Olanda*, 26668/95, (14 februarie 2002), cit. supra nota 9; C.E.D.O., *Doorson v. Olanda*, 20524/92, (26 martie 1996), în *Bírószági Határozatok* nr. 10/1996, p. 795-797.
- ³⁹ Com.E.D.O., *X v. Republica Federală Germană*, Dec. de Adm. 8414/78, 4 iulie 1979, în *Digest of Strasbourg Case-law relating to the European Convention on Human Rights*, *op. cit.*, p. 877.; C.E.D.O., *Doorson v. Olanda*, 20524/92, (26 martie 1996), cit. supra nota 38. În această din ultimă cauză, Curtea a reținut că nu pune nicio problemă, prin raportare la art. 6 din Convenție, împrejurarea că judecătorul de instrucție a ascultat doi martori în absența avocatului reclamantului în timpul instrucțiunii preparatorii, dacă în cursul procedurii de apel subsecvente cei doi martori au fost audiați în prezența apărătorului.
- ⁴⁰ C.E.D.O., *Isgró v. Italia*, 11339/85, (19 februarie 1991), A194-A, în A. Grád, *op. cit.*, p. 341.
- ⁴¹ S. J. Summers, *op. cit.*, p. 158.
- ⁴² Com.E.D.O., Rap. 9300/81, 12 iulie 1984, (*Can v. Austria*), apud S. J. Summers, *op. cit.*, p. 158.
- ⁴³ Com.E.D.O., *X v. Republica Federală Germană*, Dec. de Adm. 8414/78, 4 iulie 1979, cit. supra nota 24; Com.E.D.O., *X v. Belgia*, Dec. de Adm. 8417/78, 4 mai 1979, cit. supra nota 23
- ⁴⁴ C.E.D.O., *Kostovski v. Olanda*, 11454/85, (20 noiembrie 1989), A166, cit. supra nota 25
- ⁴⁵ K. Bárd, *op. cit.*, p. 214. Sistemul procesual, care este aplicabil într-un anumit stat, joacă un rol deosebit de important în stabilirea limitei până la care statul respectiv este dispus să acorde protecție martorilor în cadrul procesului penal. Astfel, în statele în care se aplică un sistem procesual de tip acuzatorial, sunt preferate măsurile de protecție extrajudiciare. Spre exemplu în SUA, respectarea principiului contradictorialității capătă o importanță deosebită, având în vedere că dreptul de a interoga martorii acuzării are o natură constituțională (Amendamentul VI. la Constituția SUA).
- ⁴⁶ C.E.D.O., *Kostovski v. Olanda*, 11454/85, (20 noiembrie 1989), A166, cit. supra nota 25; C.E.D.O., *Saïdi v. Franța*, 14647/89, (20 septembrie 1993), A261-C, în O. Predescu, M. Udriou, *op. cit.*, p. 456.
- ⁴⁷ C.E.D.O., *Unterpertinger v. Austria*, 9120/80, (24 noiembrie 1986), A110, cit. supra nota 9; C.E.D.O., *Asch v. Austria*, 12398/86, (26 aprilie 1991), A203, în A. Grád, *op. cit.*, p. 343.
- ⁴⁸ A se vedea Com.E.D.O., Rap. 9120/80, 11 octombrie 1984, (*Unterpertinger v. Austria*), opinia separată a lui S. Trechsel despre raportul Comisiei, apud K. Bárd, *op. cit.*, p. 217.
- ⁴⁹ C.E.D.O., *Delta v. Franța*, 11444/85, (19 decembrie 1990), A191-A, în V. Berger, *op. cit.*, p. 371-372.; C.E.D.O., *Mayali v. Franța*, 69116/01, (14 iunie 2005), în O. Predescu, M. Udriou, *op. cit.*, p. 449-450.
- ⁵⁰ C.E.D.O., *S.N. v. Suedia*, 34209/96, (2 iulie 2002), în *Human Rights Case Digest*, iulie 2002, vol. 13, *op. cit.*, p. 695-696., respectiv V. Pătulea, *op. cit.*, p. 250-251.; C.E.D.O., *P.S. v. Germania*, 33900/96, (20 decembrie 2001), cit. supra nota 9; C.E.D.O., *Bocos-Cuesta v. Olanda*, 54789/00, (10 noiembrie 2005), în *Human Rights Case Digest*, noiembrie – decembrie 2005, vol. 16, *op. cit.*, p. 278.
- ⁵¹ L. Țândăreanu, *Aspecte de drept comparat cu privire la audierea minorilor – martori sau victime ale unor infracțiuni – în procedura penală*, Revista Dreptul nr. 7/2008, p. 276.
- ⁵² C.E.D.O., *Kostovski v. Olanda*, 11454/85, (20 noiembrie 1989), A166, cit. supra nota 25; C.E.D.O., *Visser v. Olanda*, 26668/95, (14 februarie 2002), cit. supra nota 9; C.E.D.O., *Windisch v. Austria*, 12489/86, (27 septembrie 1990), A186, în O. Predescu, M. Udriou, *op. cit.*, p. 457.

⁵³ C.E.D.O., *Van Mechelen și alții v. Olanda*, 21363/93, 21364/93, 21427/93, 22056/93 (23 aprilie 1997), cit. supra nota 25; C.E.D.O., *Lüdi v. Elveția*, 12433/86, (15 iunie 1992), în V. Berger, *op. cit.*, p. 376-377.

⁵⁴ K. Bárd, *op. cit.*, p. 218.

⁵⁵ C.E.D.O., *Doorson v. Olanda*, 20524/92, (26 martie 1996), cit. supra nota 38.

⁵⁶ K. Bárd, *op. cit.*, p. 218.; Zs. Csák, *A különösen védett tanú az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítéletei tükrében*, Magyar Jog nr. 2/2000, p. 79.

⁵⁷ Com.E.D.O., Rap. 11339/85, 14 decembrie 1989, (*Isgró v. Italia*), opinia separată a lui F. Martinez despre raportul Comisiei, apud K. Bárd, *op. cit.*, p. 219.

⁵⁸ K. Bárd, *op. cit.*, p. 219.

⁵⁹ C.E.D.O., *Calabró v. Italia și Germania*, (21 martie 2002), în *Human Rights Case Digest*, martie 2002, vol. 13, *op. cit.*, p. 376-377.

⁶⁰ K. Bárd, *op. cit.*, p. 219-220.

⁶¹ *Idem*, p. 220.

⁶² *Idem*, p. 221.